

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció tézisei

Kalcsó Gyula

**A névszóinflexió nyelvi változói
a magyar nyelvű nyomtatott
írásbeliség első fél századában**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: prof. dr. Nyomárkay István

Magyar Nyelvészeti Program

Programvezető: prof. dr. Kiss Jenő

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: prof. dr. Keszler Borbála

Hivatalosan felkért bírálók:

dr. Korompay Klára CSc.

dr. habil. Forgács Tamás Csc.

A bizottság titkára: dr. Sárosi Zsófia PhD.

A bizottság további tagjai:

dr. Horváth László PhD.

dr. Zelliger Erzsébet CSc., dr. Haader Lea CSc. (póttagok)

Témavezető: dr. Zsilinszky Éva CSc.

Budapest

2007

Bevezetés

Dolgozatom a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség első fél századának, az 1527–1576 közötti időszaknak a nyomtatott könyvek nyelvében lezajló **nyelvi egységesülési** folyamatával foglalkozik. Ezen belül a **nominális inflexió**, azaz a **névszójelezés és -ragozás nyelvi változóinak változószabályait** igyekszik feltárni. Választ keres a következő kérdésekre: a nyomtatott írásbeliség ebben a korszakban tartható-e önálló **nyelvváltozatnak**, továbbá megalapozottan nevezhető-e **sztenderdnek**, kialakulásának folyamata **sztenderdizáció**nak vagy **sztenderdizálódás**nak. A nyelvi változó, a nyelvváltozat, valamint a sztenderd, sztenderdizáció, sztenderdizálódás fogalmát a szociolingvisztika eszköztárából meríti (KISS 1995, WARDHAUGH 1995, TRUDGILL 1997), ugyanakkor a magyar nyelvtörténeti kutatások egyik kitüntetett területét, a nyelvi egységesülést vagy hagyományosabb terminussal az **irodalmi nyelv történetét** érinti (PAIS 1954, DEME 1959, BENKŐ 1960, PAPP 1961, SZATHMÁRI 1968, 2001), azaz **történeti szociolingvisztikai jellegű** munka (ROMAINE 1982, 1988, HEGEDŰS 1986, AMMON 1988, DANEŠ 1988, ZELLIGER 1999, NEVALAINEN–RAUMOLIN–BRUNBERG 2003). Nyelvjárástörténeti eredményei miatt a **történeti dialektológiával** is érintkezik (BÁRCZI 1947, 1956, BENKŐ 1957, PAPP 1963, JUHÁSZ 2004). Mivel kitűzött céljait egy saját készítésű számítógépes korpusz feldolgozásával igyekszik megvalósítani, így módszereit tekintve a **korpusznyelvészetet** is hasznosítja (MCENERY–WILSON 2003, SZIRMAI 2005).

Alapfogalmak, alkalmazott módszerek, elméleti háttér

A nyelvészeti alapfogalmak közül az **inflexió** meghatározásában figyelembe vettem a magyar és külföldi szakirodalom alapmunkáit. A hazai művek közül elsősorban KESZLER (2000), KENESEI (2000), KIEFER (2000), T. SOMOGYI (2000), míg a külföldiek közül MATTHEWS (1989), STUMP (1998), BOOIJ (2000) volt a segítségemre. Éles határt egyik munka sem állapít meg a derivációs és az inflexiós toldalékok között. A bizonyos leíró szempontok érvényesítése miatt felállított újabb kategorizációkat elfogadva maradtam a magyar szakirodalom hagyományosabb, és különösen a nyelvtörténeti vizsgálatokban jobbnak tűnő felosztásánál. Eszerint a névszójelezés és -ragozás toldalékjai közé sorolhatók – a nem vitatott státusú esetragokon kívül, l. KIEFER 2000: 580 – az *-UL* essivus-modalisi, a *-T* locativusi, az *-Á* lativusi, az *-UL* ablativusi, az *-ÉNT* essivus-formalisi, a *-NKÉNT* distributivusi, a *-KOR* temporalisi, a *-NOTT*, *-NI*, *-NÓL* ún. családi helyviszonyt kifejező, az *-(A)N*, valamint a *-(S)T* modalis-essivusi, a *-SZOR* multiplicativusi, a *-STUL* sociativusi, a *-KÉPPEN* essivus-formalisi és a *-LAG* elemek.

A történeti szociolingvisztikai szemlélet jegyében meghatároztam a nyelvi változó, a nyelvváltozat és a sztenderd fogalmát. A **nyelvi változót** a dolgozatban az alábbi jelentésben használom: legalább két hangalakbeli megvalósulási lehetőség ugyanazon nyelvi funkció – ez esetben ugyanazon inflexió morféma – kifejezésére egyazon nyelvváltozaton vagy köztes nyelvváltozaton – ez esetben a könyvnyomtatás nyelvén – belül, ahol az alakváltozatok megjelenése nyelven belüli vagy nyelven kívüli tényezők függvénye. Az előbbieket **rendszerváltozóknak**, az utóbbiakat **szociolingvisztikai változóknak** nevezem.

A **nyelvváltozat** meghatározása KISS (2001) alapján: egy adott nyelvnek olyan változathalmaza, „amelyet beszélői azonos szabályok szerint használnak, s amely rendszerszerű különbségeket hordoz az illető nyelv valamennyi többi hasonló alakulatával szemben” (KISS 2001: 26). LANSTYÁK (1998) nyomán megkülönböztetem még a **közveleges** (ZELLIGER 1999 szerint **köztes**) **nyelvváltozatokat** is, amelyek a nyelvváltozatok közötti kontaktus és keveredés eredményeképpen jönnek létre.

A **sztenderd** olyan nyelvváltozat, amely **kiválasztódás, megszilárdulás** és **kodifikáció** révén **autonóm** lektussá vált. Az előbbi kettő történehet spontán módon, ekkor **sztenderdizálódásról** beszélünk, míg az utóbbi (valamint az előbbiek is, ha tudatos beavatkozás eredményeképpen zajlanak) **sztenderdizációnak** számít. A magyar szakirodalomban használatos még a **nyelvi egységesülés** kifejezés is, amelyet inkább a spontán sztenderdizálódáshoz hasonló jelentésben használnak.

A névszóinflexió nyelvi változóinak minden esetben az alábbi **független változókkal** való összefüggéseiben elemzem a változóérték-megoszlását:

- az egyes művekben,
- az egyes szerzők műveiben,
- területileg a szerzők születési helye alapján,
- az egyes nyomdák szerint,
- az egyes időszakokban,
- az eredeti magyar és az idegen nyelvből fordított szövegekben,
- az egyes műfajok szerint.

A szerzők születési helye szerinti megoszlásvizsgálatnak nyelvjárástörténeti hozadéka is van, bizonyos eredmények a történeti dialektológia számára hasznosak lehetnek.

Az alkalmazott módszerek között kiemelten fontosak a **korpusznyelvészetiek**. A dolgozat céljainak megvalósítása érdekében létrehozott számítógépes **korpusz 103 szövegrészletet** tartalmaz. Ez az 1527–1576 közötti időszakból fennmaradt 152 nyomtatvány és nyomtatvány-

töredék kétharmada. A gyűjtemény minden tekintetben a lehető legteljesebben reprezentálja a fennmaradt nyomtatványokat: minden szerzőtől, minden kiadási évből, minden nyomdából, minden nyomdásztól, minden műfajból szerepelnek művek a korpuszban, így eleget tesz a minőségi reprezentativitás követelményének. A mintavétel elvei a következők voltak:

- minden műből legalább ezerszavas minta szerepeljen (az ennél rövidebb nyomtatványok teljes terjedelmükben kerüljenek be)
- a terjedelmesebb műveknek legalább 5%-a (azaz átlagosan húsz oldalanként egy-egy oldalnyi részlet) kerüljön a korpuszba
- minden műből több helyről szerepeljenek szövegrészek (de lehetőség szerint ne legyenek a minták túlzottan széttöredezettek)
- a többszerzős művekből – amennyiben az egyes részek szerzői azonosíthatók – lehetőség szerint minden szerzőtől legyen részlet.

Ily módon egy **238 877 szövegszóból** (1 176 826 n) álló korpuszt választottam ki. Ez 43 ismert és tíz ismeretlen szerző 80 művének, valamint 13 többszerzős nyomtatványnak mintegy a huszadrészét jelenti. Tíz rövidebb szöveg teljes terjedelmében szerepel.

A magyar nyelvtörténet-írási hagyomány a vizsgált adatok **betűhív** közlését részesíti előnyben, ezért a kiválasztott részek ilyen formájú rögzítése mellett döntöttem. A nyomtatványokat a következő forrásokból tanulmányozhattam. Bizonyos műveknek rendelkezésre áll faksimile kiadása. Más esetekben az OSzK valamint az MTA könyvtára mikrofilm-állományán, illetőleg a filmekről készült digitális másolatokon keresztül vizsgálhattam a szövegeket. Néhány esetben – a művekről mikrofilm nem lévén – közvetlenül az eredeti mű alapján kellett a kiválasztott részek átírását elvégezni. Így mind a 103 esetben vagy közvetlenül a nyomtatvány szövege, vagy az arról készült fotómásolatok alapján készíthettem el az átíratokat.

Az elkészült korpusz névszóinflexiók alakjait R. J. C. Watt *Concordance* c. szoftverével gyűjtöttem össze. Ez egy ún. **konkordanciaprogram**, amely a szövegfeldolgozás különböző feladatait képes végrehajtani. Az elektronikus formában tárolt szövegállományok teljes konkordanciájától az egy szóra, szórészletre, kifejezésre redukált keresésig sokféle utasítást képes végrehajtani, a műveletek eredményeit pedig a felhasználó által kívánt formában – pl. előre meghatározott méretű szöveggörnyezettel együtt – meg tudja jeleníteni. A feldolgozás eredményeképpen **31 933 jeles** és **54 916 ragos alak** gyűlt össze, amelyekből végül összesen **49 007 adat** került be a névszóinflexiók változókat bemutató **adattárba**.

A vizsgált változók

A névszóinflexió változói a szuffixumok hangtestének változóit értem, azaz kizártam a tővéghangzókkal kapcsolatos és a bizonyíthatóan csupán ortográfiai variánsként jellemezhető ingadozásokat. Ám a relatív tövek véghangzójának többalakúságát (pl. a többesjel vagy a birtokos személyjelek utáni véghangzóhasználatot) természetesen a toldalék ingadozásának tartottam, ezért bevettem a vizsgálatba. Bizonyos váltakozásokat a mintavétel hibájából nem lehetett tüzetesebb vizsgálat alá vetni: a kis adatmennyiség nem tett lehetővé megbízható következtetéseket. Ilyenek: a A T/2. birtokos személyjel egy birtokra utaló palatális alakjának illeszkedése, a főnévi essivus-modalisi rag középzárt és zárt alakjai, az essivus-formalisi *-KÉNT* zárt és nyíltabb változatai. A statisztikailag értékelhető váltakozások közül mindegyiket górcső alá vettem. Ilyenek pl.:

- Az inessivusi funkciójú *-ba/-be* a *-ban/-bennel* szemben (pl. *áll a kapuba ~ áll a kapuban*).
- Az illativusi funkciójú *-ban/-ben* a *-ba/-bevel* szemben (pl. *bemegy a házban ~ bemegy a házba*).
- Az elativusi, delativusi és ablativusi ragok középzárt magánhangzós alakja a zárttal szemben (pl. *házból ~ hazbul, házról ~ házrul, háztól ~ háztul*).
- Az instrumentalis-comitativusi rag hasonult alakja a nem hasonulttal szemben (pl. *kézzel ~ kézvel*).
- A sociativusi rag zárt alakja a középzárttal szemben (pl. *mindenestül ~ mindenestől*).
- A multiplicativusi rag labialitás szerint illeszkedett alakja az illeszkedetlen szemben (pl. *négyszer ~ négyször, ötször ~ ötszer*).
- Stb.

Összesen **29 inflexiós toldalék 27 féle változója** szerepel a dolgozatban.

A nyelven belüli okok miatt variálódó elemek

Először a rendszerváltozónak bizonyult alakváltakozásokkal foglalkozom. Elsőként szerepel az **E/3. birtokos személyjel zárt alakja a nyíltabbakkal szemben**. Ez esetben nem zárható ki, hogy nyelven kívüli okok is szerepet játszhattak a változóértékek megoszlásában, azonban a kiválasztott módszerekkel és eszközökkel csak belső függést lehetett kimutatni. **A**

birtoktöbbsítő jel, a tranlativus ragja és a középfokjel esetében azonban már határozottan kimutathatók azok a nyelvi tényezők, amelyek meghatározzák a különböző alakváltozatok megjelenését.

A nyelven kívüli okok miatt variálódó elemek

A nyelven kívüli okok miatt bekövetkező alakváltozásnak az alábbi fő típusai vannak.

Területi kötöttséget mutató váltakozások

Az *é*-vel szembeni *í*-zés suffixumbeli változatával Sylvester János, Komjáti Benedek, Székely István nyelvjárási eredetű jelenségeként találkozhatunk. Sylvester esetében a legerősebb, mindegyik művében, az összes *é*-t tartalmazó toldalékokra (*-ÉRT*, *KÉPPEN* > *-KÉPPEN*, *-NKÉNT*, *-KÉNT*) következetesen jellemző. Komjáti *í*-zése következtelen, valószínűleg nem is sajátja, vagy legfeljebb másodlagos nyelvjárási hatás. Nála a *KÉPPEN* > *-KÉPPEN* sosem zárt. Székely István csak a megszilárdulóban lévő ragok esetében él *í*-ző alakokkal, a causalis-finalis nála középzárt. Az ő *í*-zése esetében is a legvalószínűbb a másodlagos nyelvjárási hatás.

Több morfémat érintő jelenség a **ragvégi nazális megnyúlása**. A következők tartoznak ide: a *-LAN* suffixum, a *-BAN*, az *-(IG)LAN*, a *KÉPPEN* > *-KÉPPEN*, az *-N* superessivusi, ill. *-N* modalis-essivusi ragok. Ezek nazálisa csak bizonyos művekben nyúlik meg következetesen: az RMNy. I. 8., 49. és 77. teljes bizonyossággal ide sorolható. Ezekben a művekben a *-BAN* rag kivételével mindegyik nazálisra végződő, már agglutinálódott vagy épp agglutinálódóban lévő ragunk hosszú *n*-nel szerepel abszolút szóvégen is. A három művet Sylvester János és Dévai Bíró Mátyás nevéhez köthetjük, akik több éven át együtt tevékenykedtek. Minden bizonnyal valamelyikük – ez esetben az éveken át tartó, szoros kapcsolattal magyarázhatjuk a nyelvi hatást –, vagy talán mindkettejük nyelvjárási sajátossága volt ez a ragvégi nyúlás, amely a nyomtatványokban megmutatkozó mértéknél elterjedtebb lehetett.

A **labialitás szerinti illeszkedetlenség** a középzárt alakban is élő toldalékokat érinti. Ilyenek: a **T/3. birtokos személyjel az egy birtokra utaló paradigmában, az allativusi, a superessivusi és a multiplicativusi rag**. Az *ö* fonéma kései megszilárdulása miatti archaikus illeszkedetlenség is megfigyelhető ezen toldalékok palatális alakjain. Az illeszkedetlen alakok egy része tehát archaizmus (l. alább). Más részük esetében azonban kimutatható a nyelvjárási eredet is: a suffixumbeli *ö*-zés miatt pl. a dunántúli szerzők egy részére jellemző az illabiális tövön előforduló labiális alakok nagyobb arányú használata (Tinódi Lantos Sebestyén,

Méliusz Juhász Péter, Egyeduti Gergely). Enyhébb fokon Székely Istvánra is jellemző a toldalékbeli labiális elhasonulás.

Több toldalékot is érintő váltakozás **a szuffixumbeli vokális zártságának a foka**. Ide vonható **az ősi jelek véghangzójának nyelvállása** is. Ezek esetében északkeletre, valamint esetleg a székelyföldre lokalizálható nyelvjárási jelenségnek látszik a középzárt megoldások előnyben részesítése. Főként Sylvester János, Komjáti Benedek és Székely István műveiben fordul elő. **A T/1. birtokos személyjel középzártsága** az északkeleti vidék mellett még a Kelet-Dunántúl esetében is valószínű, amit Ozorai Imre és Méliusz Juhász Péter műveinek adatai támasztanak alá. **Az elativusi, delativusi és ablativusi raghármás** zártságának mértéke igen színesen változó jelenség. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a korabeli Erdélyre a középzárt formák jellemzőbbek lehettek. Ez utóbbi a fiatal **sociativusi ragra** is igaz.

A nyelvjárási jelenségek között utolsóként említhető **az instrumentalis-comitativusi -val/-vel hasonulatlansága**, amely főleg az északkeleti, valamint a dél-délkelet-dunántúli vidékekre lehetett nagyobb mértékben jellemző, hisz az innen származó szerzők műveiben fordul elő.

Az írásbeliséghez köthető jelenségek

Egyes változók esetében kimutatható, hogy az értékek eloszlását jelentős mértékben befolyásolja maga a nyomtatott írásbeliség, valamint annak egyes műfajai. Ezek esetében tehát a beszélt nyelvi–írott nyelvi megoszlást, vagy annak csíráját feltételezhetjük. Ennek egyik legpregnansabb esete az **illativusi -ban/-ben** (ma azt mondanánk: hiperkorrekt) **ragok** használata. A debreceni nyomda működésének egyik időszakában, Komlós András idején nyomtatott verses epikai művekben kiugróan magas számban fordulnak elő. Ez a műfaji kötöttség a **-val/-vel rag** változóértékeinek a megjelenését is befolyásolni látszik: a verses epikában ugyanis szignifikánsan nagyobb számban fordulnak elő **hasonulatlan alakok**. **Az elativusi, delativusi és ablativusi ragok zárt alakjai** is jóval nagyobb számban szerepelnek ebben a nyomtatványtípusban, ezek azonban egy másik műfajban, a prédikációgyűjteményekben is gyakoribbak. **A melléknévi modalis-essivusi rag középzárt alakjai** ugyancsak főként a verses epikai művekben jelennek meg.

A verses epikai művek sajátos jellege átmeneti voltukból adódik: az ekkor még jobbára énekelt, azaz a beszélt nyelvhez közelebb álló szövegek minden bizonnyal több olyan jelenséget tartalmaztak, amelyek a nyomtatott írásbeliség egyéb műfajaiban már kerülendőnek számítottak. Egyes toldalékok bizonyos alakjainak a prédikációkban megfigyelhető nagyobb

gyakorisága is ezzel függhet össze: a szószékről elhangzó beszédek kevésbé lehettek „könyv-ízűek”, élőnek, természetesnek kellett hatniuk.

Idiolektális jelenségek

Egyes változók bizonyos értékei egyedülálló módon jellemzőek egy-egy szerzőre. A korpuszban több mintával is reprezentált írók nyelve a legtöbb esetben jól feltárható. Közülük azonban leginkább **Heltai Gáspár**ra jellemző, hogy egyedi megoldásokat használ. Ezek minden bizonnyal a felnőttkori másodlagos kétnyelvűségének a termékei, hisz szász származásúként egész későn tanult meg magyarul. Nem köthető nyelvjáráshoz, ám bizonyos esetekben kimutathatóak a korabeli Erdély, vagy a szűkebb pátria: a Mezőség, Kolozsvár nyelvi hatásai. Mivel sok műve jelent meg, és a korszak legtudatosabb, legkövetkezetesebb nyomdászának számít, ezért mintái (beleértve a Kolozsvárott, az ő gondozásában megjelent művek zömét is) több esetben jelentősen torzítják a változóértékek megoszlásáról kialakítható képet.

Nyelvének egyik legfőbb sajátossága a **T/3. birtokos személyjel**, a **superessivus ragja**, valamint a **multiplicativusi rag** esetében is egyértelműen kimutatható: inkább az **illabiális alakokat** kedvelte. Különös kivételt jelent azonban **az allativusi rag illeszkedetlen labiális alakjainak** a nagy száma műveiben, ebben talán székely nyelvjárási hatás is közrejátszhatott. **A terminativusi rag** esetében egyedüli szerzőként gyakran az **-ik** alakot használta.

Archaizmusok és neologizmusok

Az alakváltozatok több esetben archaizmus-neologizmus viszonyban vannak egymással. Egy-egy változó esetében nem is látszik egyéb megoszlás az archaikus alakok ritkasága és a neológ formák viszonylagos gyakorisága mellett. Bizonyos nyelvjárási jelenségek (a **-val/-vel** hasonlatlansága, a labialitás szerinti illeszkedetlen formák, a középzárt melléknévi modalis-essivusi alakok stb.) minden bizonnyal egyszerre voltak területileg kötöttek és archaikusak. A korai nyomtatványok nyelvében több olyan jelenség megvan, amely a század második felében már teljesen hiányzik. Ezek vagy igen erősen nyelvjárásiaknak ítélt jelenségek (mint pl. az **í-zés**), vagy archaizmusok.

A legszembetűnőbb **a keletkezőben lévő ragok** közül a **-kor** alakváltozatainak a századon belüli megoszlása. Világosan látszik, hogy a névutói előzmények és egyéb szinonim alakok a század első felében jóval gyakoribbak. Az időbeli eloszlásból nem látszik, de ugyancsak nyelvjárási régiség lehetett **az illeszkedetlen multiplicativusi**, valamint **a középzárt melléknévi modalis-essivusi rag**.

Az autonóm lektusra és a sztenderdizációra vonatkozó kérdések megválaszolása

Sztenderd változatnak tartható-e a korai nyomtatott írásbeliség nyelve? Ebben a kérdésben határozottan a **nem** válasz mellett kell érvelnem. A szociolingvisztikai szemléletű munkák sztenderdfogalmának attribútumai közül az autonómia még nem teljesül. Az egyes változók értékeinek a kiválasztása már megkezdődött, továbbá bizonyos területeken már a kodifikáció is megindult (ortográfia, a grammatika bizonyos elemei, I. SZATHMÁRI 1968), azonban a megszilárdulásnak csak a kezdeti fázisáról beszélhetünk. A megszilárdulás eredményeképpen létrejött autonóm lektus már nem túrná meg a bizonyos jelenségek esetén feltárt következtetlen sokszínűséget. Az autonómia feltételei megvannak: a nyomtatott írásbeliség olyan kommunikációs szintér, amely egy új közösséget is kovácsol, a könyvnyomtatással foglalkozó literátorok körét, akik felfigyelnek egymás nyelvhasználati különbségeire, és talán bizonyos esetekben már igyekeznek is azokat kiküszöbölni. Ám ez a folyamat még a kezdeti szakaszában tart.

A korai könyvnyomtatás nyelve inkább emlékeztet a koinésodás során létrejövő eleinte kevert, köztes nyelvváltozatot eredményező dialektusokra, az alábbi jelenségek gyakoriságán keresztül mégis **kirajzolódnak azok a körvonalak, amelyek később a sztenderd nyomtatott írásbeliséget határozottan megkülönböztetik a többi nyelvváltozattól:**

- az ősi jelek után inkább nyílt a véghangzó,
- a T/1. birtokos személyjel inkább zárt,
- a T/3. birtokos személyjel ugyan még inkább középzárt, de már gyakrabban mutat háromalakú illeszkedést,
- megjelenik az inessivusi és illativusi esetek következetes megkülönböztetésének az igénye, igaz, inkább még csak a ragvégi nazális elmaradásának túlkompenzálásában mutatkozik meg,
- a *-val/-vel* rag gyakrabban hasonul, geminálódik,
- a superessivusi rag gyakrabban mutat háromalakú, következetes illeszkedést,
- az elativusi, delativusi és ablativusi esetek ragjainak domináns alakjai a középzártak,
- az allativusi rag esetében is gyakoribb a labialitás szerinti illeszkedés,
- a temporalist kifejező elem már inkább a *-kor* rag,
- a multiplicativusi rag is gyakrabban illeszkedik,

- kiszorulnak a kisebb területekre jellemző nyelvjárási jelenségek (az *i*-zés, a ragvégi nazális megnyúlása).

Az átlagot tekintve tehát majd minden tekintetben a mai sztenderd írásbeliség normáit látjuk, ám a következetes egység igénye még a távoli jövő alig felsejülő jelensége.

Tudatos sztenderdizáció vagy spontán sztenderdizálódás? A másik fő kérdésben már nehezebb az egyik vagy a másik álláspont mellett határozottan kiállni. A nyelvhasználat nagyfokú tudatosságához bizonyos szerzők esetében nem férhet kétség. Az olyan nyelvalkítók, mint Heltai már kiforrott nyelvi értékítéletek alapján akár a mások szövegeinek a kijavításától sem riadnak vissza. Mégis kevés a tudatossága ahhoz, hogy nagyobb arányban elterjedjenek a rá jellemző nyelvhasználati megoldások. A helyesírás-hangjelölés egységesítésében, következetes alkalmazásában elévülhetetlen érdemei vannak (vö. MOLNÁR 1963: 329–38), ám az inflexiók morfológiai alakjaiban nem felel meg az átlagnak, ezért e téren nem is hat. Ez a tényező a spontán sztenderdizálódás javára billenti a mérleget: nagyobb egységesítő ereje van a többekre jellemző nyelvhasználati megoldásoknak, mint a mégoly nagy teret kapó, ám elszigetelt idiolektális sajátosságoknak. Az egyéni törekvések legfeljebb akkor hatnak igazán nagy erővel, ha épp illeszkednek a kor nyelvi átlagához.

A válasz tehát az, hogy **tudatos és spontán tényezők egyaránt irányítják ennek a nyelvváltozatnak a fejlődését**. Ezek révén a nyomtatott írásbeliség kialakulásának útja a közveleges, köztes, koinészerű kevert állapottól a kiválasztódással lassan egységesülő, kodifikációs munkálatok hatására egyre következetesebb állapotokon keresztül az autonóm lektussá válás irányába tart.

Az értekezés témaköréből készített publikációk jegyzéke

1. Inessivusi és illativusi funkciók és ragelőfordulások Tinódi Hoffgreff- és Heltai-féle kiadásaiban. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. Hajdú Mihály és Keszler Borbála. Budapest, 2003. 136–139.
2. Kimutatható-e nyelvváltozatok keveredése Heltai nyelvében? In: *Emberközpontúság a magyar nyelv kutatásában és oktatásában*. Szerk. Guttmann Miklós, Molnár Zoltán és Szabó Géza. Szombathely, 2004. 91–95.
3. Az *ő* és korrelációs párjai Heltai Gáspár fabuláiban. (Társszerző: Bíró Ferenc.) In: *Irodalmi és nyelvi interpretációk*. Szerk. Alabán Ferenc. Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra hungaristiky, Banská Bystrica, 2004. 145–152.

4. Megszólításformák Heltai Gáspár Dialógusában. (Társszerző: Bíró Ferenc.) In: *Magyar névtani kutatások itthon és a határainkon túl*. Névtani tanácskozás Jászberényben, 2003. Szerk.: Farkas Ferenc. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, TIT Jászági Szervezete, Jászok Egyesülete, Budapest, 2004.
5. A megszilárdulóban és a visszaszorulóban levő névszóragok Tinódi Hoffgreff-féle kiadásában. In: *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, Sectio Linguistica Hungarica – Tanulmányok a magyar nyelvről*. Szerk. Zimányi Árpád. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2004. 91–104.
6. Történeti névszóinflexió-vizsgálatok korpusznyelvészeti módszerekkel. In: *Irodalmi és nyelvi kölcsönhatások az integráció folyamatában. – Literárne a jazykové interakcie v procese integrácie*. Szerk.: Alabán Ferenc. Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra hungaristiky, Banská Bystrica, 2005. 271–81.
7. Az allativusi rag nyelvi változóinak vizsgálata a magyar nyelvű könyvnyomtatás első fel századában. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XI. Fasciculus I*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2007. 5–18.
8. Az elativusi, delativusi és ablativusi ragok vizsgálata a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség első fél századában. In: *MNy. CIII*. (Megjelenés alatt.)
9. A hasonulatlan instrumentalis-comitativusi ragok a korai középmagyar nyomtatott írásbeliség korpuszában. In: *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, Sectio Linguistica Hungarica – Tanulmányok a magyar nyelvről*. Szerk. Zimányi Árpád. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2007. (Megjelenés alatt.)